

Лілія ПОКАСЬ

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ШКІЛЬНИХ СЕМІНАРІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Реалізація основних положень Законів України «Про освіту» та «Про середню освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), проекту Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи та вимог Державного стандарту базової і повної середньої освіти передбачає забезпечення інтелектуального та творчого розвитку школярів. Для розв'язання цих завдань сучасна загальноосвітня школа дедалі більше використовує ефективні технології навчання. Якість занять значною мірою залежить від методик, які формують світогляд, ціннісні орієнтири, уміння самостійно вчитися.

На збагачення традиційних форм навчання, вибір оптимальних форм для вивчення географії впливає майстерність учителя. Його методична досвідченість може перетворити процес пізнання у джерело знань і спрямувати розумову діяльність дитини на формування її свідомої самоосвіти. Велика увага сьогодні приділяється умінню школярів самостійно здобувати знання. Педагоги ведуть активні пошуки методик розвитку самостійної роботи школярів. Зупинимося на такій інноваційній формі навчального заняття, як шкільний семінар. У педагогічному дослідженні цієї проблеми ми поставили такі завдання:

- проаналізувати статті фахових видань щодо запровадження методики проведення семінарських занять у загальноосвітній школі;
- з'ясувати стан використання семінарів у шкільній практиці;
- визначити організаційні, психолого-педагогічні умови ефективного формування умінь самостійної діяльності у школярів на уроках фізичної географії;
- розробити методичні рекомендації і поради для вчителів географії щодо організації та проведення шкільних семінарів (просемінарів) для учнів основної школи.

Семінари за своєю структурою й методикою проведення виділяються з-поміж інших видів навчальних занять високою частотою самостійності й навчальної

ініціативи учнів. На семінарах діти поглиблено та самостійно опрацьовують навчальний матеріал, який вчили на уроці; осмислюють здобуті раніше знання; синтезують та узагальнюють їх. Отже, роль семінарських занять не потребує доказів. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить, що для багатьох вчителів географії це не нова форма заняття, тобто на практиці її використовують. Проте, аналізуючи зміст фахових публікацій, ми помітили, що не так часто вчителі звертаються до семінару. А якщо і проводять, то у своїх розробках навчальний матеріал подають досить детально, глибоко, а методика організації та проведення заняття розкривають поверхово, стисло, не чітко. У процесі читання таких сценаріїв виникає, поперше, чимало запитань методичного характеру, а, по-друге, методика їх проведення часто нагадує навчальну конференцію. Ми не заперечуємо, що навчальна конференція є різновидом семінару. Але їх методики мають істотні відмінності, наприклад, принципова відмінність семінарів від навчальних конференцій полягає в обов'язковому колективному обговоренні результатів самостійних досліджень учнів.

Найчастіше термін «семінар» застосовують як елемент методики навчання у ВНЗ. Формально-логічний аналіз поняття «шкільний семінар» зробив В. Плєскунов (1986 р.). Вишівський і шкільний семінари ризяться на-

самперед навчальними функціями. Шкільний семінар ґрунтується, як зазначалося раніше, на формуванні навичок самостійної діяльності учнів, виконанні спільного завдання та колективному обговоренні результатів цієї роботи під керівництвом учителя. Згадуються звернені до вчителя слова великого педагога А. Дістервега: «Привчай учня працювати... Привчи його до думки, що неможливо інакше, ніж власними силами щось засвоювати, щоб він самостійно думав, шукав, проявляв себе, розвивав свої дремаючі сили, формував у собі стійку людину». Цей вислів актуальний і сьогодні, коли відбувається модернізація навчального процесу, ведуться пошуки нових форм організації самостійної діяльності школярів.

Застосування шкільного семінару в навчальному процесі з географії зумовлено тим, що методика організації семінарських занять базується на теорії активного навчання. За словами відомого радянського дидакта Г. Муртазіна, активні форми організації навчально-виховного процесу здатні максимально підвищити рівень пізнавальної активності школярів під час сприйняття і засвоєння матеріалу, стимулюють до дії усіх учнів класного колективу; і сильних та допитливих, і слабких та лених [5, с. 6]. Педагогічні спостереження за навчальним процесом з географії у ряді загальноосвітніх шкіл м. Києва (№ 53, 115, 248, 276, 293) та гімназії «Троєщи-

на» дають підстави говорити про те, що учнів приваблює ідея самостійного надолуження навчального матеріалу, стимулює самозадоволення навчальною діяльністю, сприяє розвитку інтересу до предмета навчання. Але для успішного розв'язання цього завдання вчителю необхідно вивчити потенційні можливості активізації навчального процесу, методик у впровадження активних форм навчання (інноваційних технологій) і створити методико-психологічні умови для самостійного здобуття знань учнями.

На семінарах з географії відбувається процес накопичення, систематизації, поглиблення, розширення тематичних знань. Шкільний семінар — це форма проведення навчального заняття. Не можна не погодитися з думкою В. Римаренка про те, що семінарські заняття є важливим доповненням до уроків [7, с. 24]. Практика показує, що найдоцільніше його застосовувати на уроках розширення та поглиблення знань. Дослідницька робота учнів у підготовці до семінару організується індивідуально або у складі груп і включає такі види діяльності: самостійне вивчення програмного матеріалу, опрацювання літературних джерел, проведення спостережень, аналіз статистичних даних, оформлення результатів самостійної роботи.

Навчальна дослідницька робота на семінарському навчанні передбачає ряд особливостей, зокрема вміння учнів систематизувати знання, відбирати потрібну інформацію, складати тези, писати доповіді, аргументувати основні положення та виступати перед аудиторією. А найголовніша особливість, яка відрізняє семінарські заняття від комбінованих уроків — це самостійність у самоорганізації, в опрацюванні літератури, у написанні своєї доповіді тощо. Учені-психологи стверджують, що семінари слід проводити у старшій школі, оскільки її учні психологічно більш розвинуті та мають більший життєвий досвід, ніж учні молодшої школи. Однак ми експе-

риментально перевірили можливість використання семінарських форм навчання вже у 8 класі. Підставою для цього є аналіз наукових досліджень психологічних особливостей дітей 14–15 років Л. Божовича, Л. Виготського, В. Крутецького, Н. Лейтеса, О. Скрипченка, а також підтвердження думки про зростання інтелектуальних сил у підлітковому віці. Наші власні систематичні спостереження за навчальною діяльністю учнів дали змогу зробити висновок про досить високу їх активність на уроці, прагнення до самостійних дій, самоствердження, готовність до пошуку. Проте слід зазначити, що восьмикласники ще не готові без допомоги вчителя організувати свою розумову діяльність, недостатньо володіють способами, прийомами осмислення, мають не сформовані практичні навички самостійного виконання завдань. Поряд з тим це не є перешкодою для упровадження семінарів у навчальний процес з географії з восьмого класу, а то й із сьомого. В. Римаренко піддав класифікації семінарські заняття, взявши за ознаку рівень активності школярів [7]. У науковій літературі виділяють такі типи семінарів: *підготовчий (просемінар)*, на якому учні самостійно вчать, колективно обговорюють результати, аналізують; *власне семінар*, який передбачає складнішу, вищу форму організації, таку як дискусія, розгорнута бесіда, коментарі; *міжпредметний семінар*, на якому обговорюються проблеми, спільні для кількох предметів. Виходячи з цієї класифікації семінарів, можна стверджувати, що просемінари за своїм змістом доступні для учнів 7–8 класів. Необхідно лише щоб:

- 1) учні були навчені складати тези, писати доповіді, повідомлення;
- 2) рівень їх підготовки з географії не нижче середнього;
- 3) учитель географії на підготовчому етапі організації навчав опрацьовувати додаткові інформаційні джерела, вказавши конкретні сторінки;
- 4) учитель забезпечував індивідуально-диференційований підхід до учнів;
- 5) учитель надав алгоритми

виконання завдань. Як зазначалося вище, підлітки мають природні задатки добитися результативності, але науковці переконують, що семикласники і восьмикласники (особливо на початкових етапах самостійної діяльності) мають перебувати під контролем учителя [3], [4], [6], [7]. За таких умов учні опанують елементи самостійної діяльності, що забезпечить наступність навчання у старшій школі.

Розглянемо **методику організації семінарського заняття на уроках географії**. Насамперед потрібно запам'ятати, що ця форма проведення навчання передбачає здобуття знань учнями самостійно і в позаурочний час.

Як свідчать публікації у педагогічній та методичній літературі і особистий досвід роботи в школі, семінарські заняття з географії проводяться у три етапи: 1) підготовчий; 2) навчальний; 3) контрольний.

Підготовчий етап передбачає складання плану роботи на заняття, вибір питань для обговорення, підготовку списку рекомендованої літератури, здійснення розподілу завдань для самостійного опрацювання учнями в позаурочний час, стимулювання мотиваційної діяльності учнів. Другий етап, навчальний, або власне самостійна робота школярів, полягає в опрацюванні джерел наукової географічної інформації, її узагальненні та систематизації у вигляді повідомлення, виступу, доповіді, аргументуванні основних положень проблеми тощо (*див. схему 1*).

Третій етап, контрольний, передбачає безпосереднє проведення семінарського заняття в урочній обстановці.

На *першому* етапі проведення семінарського навчання вчитель географії повідомляє адміністрацію школи про цей захід, термін його підготовки і проведення та домовляється з учителями-предметниками про зниження навантаження учнів конкретного класу на домашні завдання. Вибираючи тему семінару, педагог складає робочий план його проведення, про-

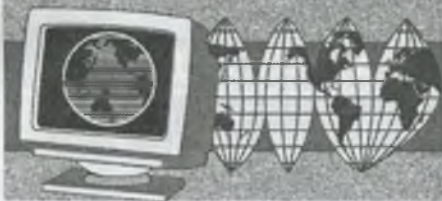

Схема 1

думує форми самостійної роботи, формує навчальні групи, організовує самопідготовку учнів, консультації, контролює роботу консультантів. Тема семінарського заняття оголошується завчасно.

Для курсу «Географія України» (8 клас) можна порекомендувати вчителям географії орієнтовну тематику питань, винесених для обговорення на семінарському занятті.

Тема семінару «Річки України»

1. Дніпро-Славутич та проблеми забруднення.

2. Дунай – найбільша річка Європи та її проблеми.

3. Гірські річки та їх використання людиною.

4. Південний Буг і посушливий південь України.

Тема семінару «Рослинні й тваринні ресурси України та їх охорона»

1. В. І. Вернадський та ноосфера.

2. Значення рослинних ресурсів для людини.

3. Тваринний світ і людина.

4. Червона книга України.

5. Зелена книга України.

Тема семінару «Зона степу. Природоохоронні території»

1. Степ – житниця України. Проблема розораності.

2. Проблема нестачі води та шляхи її розв'язання.

3. Можливості степу не вичерпано.

4. Заповідники – ділянки первісного степу.

Тема семінару «Використання та охорона природних умов і ресурсів України»

1. Природні ресурси і вплив природних умов на життя людини (природа – людині).

2. Роль географічної науки в організації раціонального використання і перетворення природних умов та ресурсів.

3. Зміни природних комплексів під впливом людської діяльності (людина – природі).

Треба потурбуватися про навчальне обладнання географічного кабінету: підготувати тематичні таблиці, наочні посібники, ілюстративний матеріал, забезпечити навчання технічними засобами. На дошці записується тема семінару, епіграф, план. Бажано влаштувати виставку кращих учнівських доповідей, конспектів, рефератів або тематичну виставку книжок.

До проведення семінару слід залучити й шкільну бібліотеку. У читальному залі оформляють тематичний куточок «На допомогу учням», щоб школярі мали можливість самостійно опрацювати рекомендовану до семінару літературу, одержати консультацію бібліотекаря про те, як працювати з каталогом, як робити виписки з журналів і газет тощо.

Семінарське заняття сприяє введенню групової діяльності. Як показує практика, найефективніше, коли учитель сам формує навчальні групи та визначає консультантів. Впровадження групової навчальної діяльності під час проведення семінарських занять з географії потребує систематичності та вдосконалення методичних дій педагога для досягнення високих навчальних успіхів школярів. Ми найчастіше практикуємо шість груп по п'ять учнів,

що мають різні навчальні можливості [6, с.59].

На *другому* етапі – навчальному – учні формують навички самостійної роботи щодо добування географічної інформації з різних джерел, систематизації її тощо. Самостійна робота учнів – це сукупність різноманітних методичних прийомів, за допомогою яких вони самостійно закріплюють і поглиблюють опорні теоретичні знання, практичні вміння й навички і оволодівають новими. Для успішного результату семінарського заняття важливо вміло організувати та методично забезпечити самостійну роботу учнів. Формування умінь і навичок самонавчання школярів забезпечує надійну підготовку до третього етапу семінару. Навчальна самостійна діяльність учнів стане змістовнішою, а рівень самостійності підвищиться, якщо в географічному кабінеті створити інформаційні стенди або куточок підготовки до семінару. Саме тут учні зможуть прочитати про тему семінару, коли він запланований, де відбудеться, о котрій годині, а також побачити список сформованих навчальних груп, з'ясувати, кого обрано консультантами. Учитель розміщує план проведення заняття, список рекомендованої літератури, методичні пам'ятки «Як готуватися до семінару», «Як працювати з книжкою», «Як писати виступи», графік групових консультацій тощо.

Запорукою навчальних успіхів школярів є правильна організація семінарського заняття. Учитель має постійно контролювати дії школярів, щоб отримувати інформацію про те, як проходить процес самостійної роботи, своєчасно виправити помилки учнів, відкоригувати процес самостійного засвоєння географічного матеріалу. Під час самостійної навчальної діяльності школярів педагог не бере участі у виконанні конкретного завдання, не втручається у розв'язування проблеми, поставленої перед учнями, відкрито не контролює їх дії. Натомість він організовує

діяльність класу, спрямовує пізнавальний процес, створює необхідні умови та настрій, стимулює позитивні мотиви, творчість, керує учнівським самоуправлінням. Отже, роль учителя географії найвідповідальніша у підготовчий період до семінару. Від чіткості та раціональності організації (визначення теми, мети та завдань семінару, планування його ходу, формулювання основних і додаткових питань з теми, створення навчальних груп, розподілу завдань між учнями, враховуючи їх індивідуальні можливості, перевірки змісту учнівських виступів; організації самостійної роботи учнів) залежить ефективність результату семінарського навчання (див. схему 2).

Третій етап шкільного семінару – контрольний, на якому школярі в урочний час демонструють результати своєї самостійної діяльності. Структура проведення контрольного етапу семінарського заняття може бути такою: 1. Вступне слово вчителя (7–11 хв). 2. Власне семінар (виступи учнів, 15–20 хв). 3. Обговорення виступів (9–12 хв). 4. Заключне слово вчителя (6–10 хв).

Учитель розпочинає заняття, повідомляє тему і завдання семінару, розкриває зміст обраної теми. Ніяких додаткових організаційних питань не вирішують, все має бути обговорено на консультаціях, у позаурочний час.

Отже, вчителя визначає порядок проведення заняття, дає поради, скеровує хід семінару, ставить навідні питання, втручається в обговорення доповідей, робить влучні репліки, посилення на авторитетні джерела, доповнює виступи, дає оцінку виступаючим, підбиває підсумки семінару.

Учні виступають за планом семінару з доповідями. Готуючи доповідь, важливо не тільки знайти цікавий і корисний матеріал, а й доступно, з інтересом викласти його, зацікавити товаришів. Учні використовують методичні поради вчителя-географа і готують свої доповіді за зразком: «Користую-

чись «формулою Квінтіліана» ваша доповідь має тривати до 6 хв і висвітлювати інформацію про те, **Хто? Що? Де? Як? Коли? Для чого?** (Квінтіліан Марк Фабій – римський оратор і теоретик ораторського мистецтва, котрий розробив трактат «Про освіту оратора» – курс античної риторики). На заняттях не слід розглядати більш як 3–4 доповіді.

Обговорення доповідей має проходити жваво. Для цього вчитель заздалегідь готує навідні питання та алгоритми обговорення. Наприклад, обговорення можна побудувати за таким зразком: 1. На яку тему була доповідь? 2. Про що ви дізналися? 3. Які засоби навчання були використані доповідачем? 4. Чи були допущені помилки? (Аналіз допущених помилок та їх виправлення). 5. Які доповнення є у вас? З метою економії навчального часу (раціонального використання) зразок побудови обговорення вивіщується на дошку або роздається на парти.

Оцінювання навчальних досягнень учнів.

Оцінка відіграє не останню роль. Учитель попередньо повідомляє учнів, що оцінки виставляють-

ся лише достатнього та високого рівня. У разі невдалого виступу робота учня не оцінюється.

На підставі нашого теоретичного і практичного дослідження щодо методики організації і проведення семінарського заняття на уроках географії було зроблено такі узагальнення:

1. Шкільний семінар є актуальною проблемою сучасної дидактики (методики). Дослідженням її займаються відомі вітчизняні та зарубіжні науковці.

2. Модернізація навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі та реалізації основних положень державних документів про освіту спонукають учителів географії до впровадження у практику такого навчального заняття, як семінар.

3. Завданням методики навчання географії є донести до вчителів методику організації та проведення семінарського заняття як дидактичну категорію, наділену великими педагогічними можливостями для самонавчання учнів.

4. Організаційними та психолого-педагогічними умовами для формування умінь і навичок са-

Схема 2

мостійної діяльності школярів основної школи на просемінарах з географії визначено:

- створення позитивного емоційного ставлення до предмета і навчальної діяльності;
- підготовленість усіх учнів до заняття;
- посиленість завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів;
- контроль учителя за самостійною діяльністю школярів протягом підготовчого періоду;
- активізація навчальної діяльності учнів на семінарі у процесі групової роботи;
- забезпечення виконання самостійних дій учнів алгоритмами у вигляді пам'яток.

Результати нашого дослідження свідчать, що застосування семінарських занять у загальноосвітній школі на уроках географії сприяє зростанню активності учнів на уроці, підвищенню рівня навчальних досягнень, формуванню позитивної мотивації до предмета. Семінар є одним із шляхів формування особистості учня як об'єкта навчально-пізнавальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти // Освіта України. — 2004. — № 5.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. — Харків: Основа, 2004. — Ч. 1. — С. 108—129.
3. Корнєєв В. П. Форми навчання в школі. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. — С. 128.
4. Кукла Г. П. Самоконтроль как необходимый компонент самостоятельной работы учащихся. — Челябинск, 1985. — С. 93.
5. Муртазин Г. М. Активные формы и методы обучения биологии. — М.: Просвещение, 1989. — 192 с.
6. Покась Л. А. Методичні особливості проведення семінарських занять з фізичної географії в умовах групового навчання учнів // Рідна школа. — 2005. — № 6. — С. 58—61.
7. Римаренко В. Є. Семінарські заняття в школі. — К.: Рад. шк., 1981. — 124 с.
8. Стрекозин В. П. Организация процесса обучения в школе. — М.: Просвещение, 1968. — С. 193.

КОНКУРС «КРАЩА ПУБЛІКАЦІЯ – 2009»

У конкурсі з визначення кращої публікації в нашому журналі за 2009 р. брали участь автори методичних розробок урочних та позаурочних заходів, надруковані в рубриках «Методика, практика, досвід» та «Позаурочна робота».

У номінації «Краща методична розробка уроку з географії» перемогу в конкурсі присуджено Людмилі Едуардівні Лисій — учительці географії НВК № 2 з м. Хмельницького, за розробку уроку на тему «Індія» (10 клас), що надрукована в № 4 журналу. Це був сучасний урок засвоєння нових знань з використанням комп'ютерних та мультимедійних технологій, демонстрацією слайдів під музичний супровід, з використанням завдань для самостійної роботи (високий рівень та корекція знань) і тестових завдань на уроці, а також, що не менш важливо, створення позитивного настрою на уроці. Такий підхід до навчання свідчить про високий творчий потенціал педагога. Сподіваємося, що вчителька не спиниться на досягнутому й найближчим часом читачі нашого журналу матимуть змогу ознайомитись з її новими розробками.

У номінації «Краща методична розробка уроку з економіки» переможцем визнано публікацію Тетяни Вікторівни Димарчук з Іванівського ліцею Київської області. Її урок на тему «Основні види доходів у ринковій економіці» надруковано в № 1 журналу. Саме на цьому уроці було «словом тісно, а думкам просторо». Той, хто спробує повторити його, має усвідомити, що на уроці не можна гаяти жодної секунди! Робота з опорними схемами, практичні завдання за індивідуальними картками, імітаційна гра. А ще — робота в «творчих трійках», оцінювання виконання завдань експертами, відповіді на запитання вчителя. Проведення такого уроку можливе!

Удруге поспіль перемагає в нашому конкурсі вчителька гео-

графії та економіки Ковалівської загальноосвітньої школи І—ІІІ ступенів Хорольського району Полтавської області Лариса Василівна Дмитренко. Слід зазначити, що Лариса Василівна виявляє неабияку активність як дописувач нашого часопису. У минулому році вона перемогла в конкурсі з двома публікаціями в номінації «Краща методична розробка уроку з економіки». А за результатами цього річного змагання друкованих праць вчителька з Полтавщини визнана кращою в номінації «Краща методична розробка позаурочного заходу». Причому також за дві публікації в цій рубриці.

Розробку КВК «Материк планети» надруковано в № 2 журналу, економічна гра «Податковий марафон» — у № 6 журналу за 2009 р. Обидві розробки, як і минулорічні, підтверджують думку редакції, висловлену ще рік тому: Лариса Василівна — творча особистість, спроможна на належному науково-методичному рівні сформувати в учнів знання з предмету — і географії, і економіки.

Вітаємо переможців конкурсу! Нагадуємо, що впродовж 2010 р. кожен з них матиме змогу одержати від видавництва «Педагогічна преса» й журналу «Географія та основи економіки в школі» безплатно 12 номерів часопису.

Просимо переможців конкурсу підтвердити чи зазначити нові адреси, на які редакція надсилатиме журнали у 2010 р.

Шановні читачі! Сподіваємося на нашу тісну співпрацю в майбутньому. Ми радо вмістимо в журналі Вашу змістовну статтю. Впевнені, що маючи досвід і знання, Ви готові поділитися ними зі своїми колегами. Свої пропозиції надсилайте на адресу:

01004. Київ — 4,
вул. Басейна, 1/2; Редакція
журналу «Географія та основи
економіки в школі»